

Myndigheten för
samhällsskydd
och beredskap

Prevention at Risk: Bridging the Gap Between Objectivist and Subjectivist Approaches to the Concept of Risk

Slutrapport

FORSKNING

MSB:s kontaktpersoner:
Ebba Hallsenius, 010-240 42 33

Publikationsnummer MSB426
ISBN 978-91-7383-249-6

Förord

I föreliggande dokument redovisas projektet "Prevention at Risk: Bridging the Gap Between Objectivist and Subjectivist Approaches to the Concept of Risk" vilket i sin helhet finansierats av Myndigheten för Samhällsskydd och beredskap (MSB) och har bedrivits inom institutionen för filosofi på Stockholms universitet mellan 29 november 2010 och 28 maj 2012 (med tjänstledighet mellan 1 januari 2011 t.o.m. 30 juni 2011).

Stockholm, maj 2012.

Niklas Möller

Innehållsförteckning

Förord	3
Innehållsförteckning	4
Sammanfattning	5
1. Projektredogörelse.....	6
1.1 Projektöversikt.....	6
2. Konferenser och övriga framträdanden	8
3. Artikelsammanfattningar	9
3.1 Thick Concepts and Practice.....	9
3.2 All that Jazz.....	9
3.3 Risk: Normative but not Subjective	10
3.4 Black Swans and Black Elephants of Nuclear Safety	11
4. Projektpublikationer	12

Sammanfattning

Det övergripande målet i föreliggande projekt har varit att utgående från resultat från samtida filosofisk forskning utveckla ett förbättrat riskbegrepp, lämpligt att användas inom samhällets krisberedskap. Projektets övergripande hypotes har varit att risk är ett handlingsvägledande begrepp och som sådant i grunden värdebaserat. Projektet har tillämpat och utvecklat moralfilosofiska begrepp och metoder för att karakterisera värdeaspekterna av risk, och således styrka denna hypotes.

Projektets huvudsakliga leverabler har bestått i fyra vetenskapliga artiklar. Projektets första artikel, "Thick Concepts and Practice" använder sig av resultat från moralfilosofin för att analysera risk- och säkerhetsbegreppen. I artikeln utvecklas ett antal värdeaspekter av risk och påvisas hur dessa inte kan reduceras till rent beskrivande aspekter. I projektets andra artikel, "All that Jazz", behandlas hur kompetens med värdebegrepp ska förstås. Projektets frågeställning kring objektivitet och subjektivitet behandlas i den tredje artikeln, "Risk: Normative but not Subjective". Tre grader av subjektivitet eller social konstruktion utvecklas här, och artikelns tes är att risk är subjektivt endast i en omfattning som inte hotar objektiva sanningar om risk. I den fjärde och sista projektartikeln, "Black Swans and Black Elephants of Nuclear Safety" karakteriseras två viktiga typer av riskscenarios (vilka vi kallar Svarta Svanar och Svarta Elefanter), och den tidigare utvecklade idén att kunskapsosäkerhet är en central värdeaspekt av risk tillämpas på kärnkraftsincidenten i Fukushima. Här argumenteras att ett sätt att hantera båda risktyperna är att implementera insikter från ingenjörssäkerhetsarbete på en mer holistisk skala.

1. Projektredogörelse

1.1 Projektöversikt

Att planera för hantering av kriser ställer särskilda krav. Framför allt måste vi uppmärksamma de hot som är svårast att överblicka: hot där sannolikheterna är små men de negativa konsekvenserna stora. Underliggande värden spelar då en allt större roll, och i just sådana lägen är dagens dominerande riskbegrepp bristfälliga. Dessa riskbegrepp baserar sig till stor del på sannolikhetsuppskattningar, och när dessa är bristfälliga eller baseras på mycket osäkra kunskaper ställs våra uppfattningar om andra aspekter av risk till sin spets. Föreliggande projekt har syftat till att utveckla ett värdebaserat riskbegrepp som är lämpligt för att tillämpas särskilt inom krishantering.

Det riskbegrepp som utvecklats i projektet har tagit sin kritiska utgångspunkt i den inom riskvetenskapen dominerande probabilistiska uppfattningen av riskbegreppet. Risk har här tolkats som en sammanvägning av potentiella konsekvensers allvarlighetsgrad och sannolikheten för dessa händelser, där denna sammanvägning ofta varit väntevärdet, produkten av dessa två faktorer summerat över alla möjliga händelser. Denna probabilistiska förståelse av sannolikhetsbegreppet har kritiserats under projektets gång, och värdeaspekter till följd av denna kritik har undersökts.

Ett ytterligare mål med projektet är konciliant i det att det syftar till att visa att det inte följer från att ett begrepp är värdeladdat att det är subjektivt på något problematiskt sätt. Det är en vanlig uppfattning att ett värdebaserat begrepp är i grunden subjektivt och därmed olämpligt att arbeta med i en verksamhet som syftar på att på ett rationellt sätt förutsäga och hantera kriser. Detta ansluter till den debatt om riskbegreppet som förts både på akademiskt håll och inom en bredare krets mellan de som ser riskbegreppet som något objektivt och de som uppfattar det som något essentiellt subjektivt. Många, främst inom den mera tekniska riskanalysen, ser risker som något objektivt och möjligt att uppskatta med vetenskapliga metoder, medan andra – såväl forskare som allmänhet – är skeptiska och menar att risker är något väsentligt subjektivt. Båda synsätten är problematiska för hantering av kriser.

Sannolikhetsberäkningar, som utgör stommen i den förstnämnda positionen, är extra osäkra vid de ovanliga händelser som krisberedskap omfattar. Å andra sidan tycks inte ett subjektivt riskbegrepp möjliggöra en rationell hantering av kriser. Krishantering behöver en förståelse av risker som både lämpar sig för rationell planering och avvägning av resurser, men som är användbart även när osäkerheterna är som störst. Det riskbegrepp som utvecklats i projektet motsvarar dessa krav.

Metodologiskt sett utgörs projektets argumentation för risk som ett värdeladdat begrepp av analyser av vad som innefattas av kompetens med ett begrepp. Vad är kriterierna för att räknas som kompetent användare av en term, och vad karakteriserar en kompetent användare av risk? Projektets

första artikel, "Thick Concepts and Practice" (se avsnitten "Projektpublikationer" respektive "Artikelsammanfattningar" för kompletta publikationsreferenser och artikelsammanfattningar), använder sig av resultat från moralfilosofin för att analysera risk- och säkerhetsbegreppen. Här argumenteras att risk och säkerhet ska förstås som s.k. 'tjocka begrepp'. Sådana begrepp är värdeladdade samtidigt som de också beskriver världen, och skiljer sig således från rent beskrivande begrepp (som vatten eller massa) eller rent värdeladdade begrepp (som moraliskt god eller rätt). Undersökningar i modern moralfilosofi har visat att sådana begrepp i allmänhet inte kan reduceras till rent beskrivande/värdefria begrepp. I artikeln utvecklas ett antal värdeaspekter av risk och det påvisas hur dessa inte kan reduceras till rent beskrivande aspekter. Vidare, i projektets andra artikel, "All that Jazz", behandlas hur kompetens med värdebegrepp ska förstås. En uppmärksammas teori för kompetens med värdebegrepp, nyligen utvecklad av Laura and François Schroeter, kritiserar till förmån för en teori av filosofen Allan Gibbard.

Projektets frågeställning kring objektivitet och subjektivitet behandlas i den tredje artikeln, "Risk: Normative but not Subjective". Artikeln undersöker idén att risk skulle vara subjektivt såtillvida att ingen sanning om risk finns bortom våra uppfattningar om dem. Tre grader av subjektivitet eller social konstruktion utvecklas, och artikelns tes är att risk är subjektivt endast i en omfattning som inte hotar objektiva sanningar om risk.

Projektets hypotes kring värdedimensionernas användbarhet i krishantering behandlas i den fjärde och sista projektartikeln, "Black Swans and Black Elephants of Nuclear Safety". Här karakteriseras två viktiga typer av riskscenarios (vilka vi kallar Svarta Svanar och Svarta Elefanter), och den tidigare utvecklade idén att kunskapsosäkerhet är en central värdeaspekt av risk tillämpas på kärnkraftsincidenten i Fukushima. Här argumenteras att ett sätt att hantera båda risktyperna är att implementera insikter från ingenjörssäkerhetsarbete på en mer holistisk skala. Dessa insikter kan beskrivas som en betoning på minskning av (ickeprobabilistisk) osäkerhet snarare än (probabilistisk) risk.

2. Konferenser och övriga framträdanden

Förutom de artiklar som producerat under projektarbetet har också konferenser och andra framträdanden spelat en viktig roll för att presentera och diskutera forskningresultaten. Följande konferenser och presentationer är kopplade till projektet.

2011

- Seminarium, november 2011: Högre seminariet i praktisk filosofi: öppet seminarium där artikelutkast presenterades. Filosofiska institutionen. Stockholms universitet, Stockholm.

2012

- Konferens, mars 2012: Monash Politics Research Workshop, konferens arrangerad av Monash University, Melbourne, Australia. Forskarkonferens där artikelutkast presenterades.
- Konferens, april 2012: Ideals and Reality in Social Ethics, konferens arrangerad av University of Newport, Wales. Forskarkonferens där artikelutkast presenterades.
- Seminarium, maj 2012: Högre seminariet i praktisk filosofi: öppet seminarium där artikelutkast presenterades. Arr. Filosofiska institutionen. Stockholms universitet, Stockholm.

3. Artikelsammanfattningar

3.1 Thick Concepts and Practice

I artikeln ”Thick Concepts and Practice” argumenteras för en analys av risk och säkerhet som så kallade tjocka begrepp. Tjocka begrepp, en kategori som studeras inom moralfilosofin, är begrepp som är såväl värdeladdade som beskrivande/faktuella. Enligt traditionell analys skiljer man på begrepp som beskriver världen, så kallade beskrivande eller faktuelle begrepp, och begrepp som värderar sakers tillstånd, så kallade värdebegrepp. Beskrivande begrepp som, massa, vatten och häst innehåller (åter enligt traditionell analys) ingen essentiell värdekomponent. Att karakterisera något som vatten eller en häst säger inget i sig om det är positivt eller negativt. Paradigmatiska värdebegrepp som gott eller rätt å andra sidan, innehåller ingen beskrivande komponent, eftersom det inget säger om det objekt eller sakförhållande som är gott eller rätt utan uteslutande värderar. Tjocka begrepp – t ex modig, grym eller snäll – utgör här en intressant mellankategori, eftersom de dels tycks värdera något som bra eller dåligt (åtminstone prima facie), dels tycks beskriva dem som något. Att kalla någon modig är (prima facie) dels att säga något positivt om någon, dels att beskriva henne som något relativt specifikt: det är inte positivt hur som helst, avser ett positivt omdöme om, ungefär, personens förmåga att agera även inför saker som kan vara farliga, obehagliga etc.

I artikeln argumenteras det att risk och säkerhet ska förstås som tillhörande kategorin av tjocka begrepp. Risk har en negativ laddning, men det är inte bara negativt i allmänhet utan har mer specifik karakteristika, som att det handlar om potentiell skada som kan men inte måste aktualiseras, att ju högre sannolikhet för skada och ju större skadan kan vara, desto högre är risken. Ett antal värdeaspekter identifieras, gällande skadestorleken, kunskapsosäkerhet, och avgränsande av riskhändelser. Vidare argumenteras det för att den värdekomponent som ingår i begreppet inte kan ”reduceras bort”. Enligt en tidigare dominerande traditionell analys av tjocka begrepp kan dessa reduceras till andra begrepp som inte innehåller någon värdekomponent men som har samma extension – dvs samma mängd av objekt eller egenskaper det refererar till. I artikeln visas att detta inte låter sig göras för begreppen risk och säkerhet, något som också ansluter sig till samtida analyser om tjocka begrepp i allmänhet, vilka kritiserat den tidigare dominerande uppfattningen.

3.2 All that Jazz

Denna artikel analyserar tre teorier om hur kompetens med värdebegrepp ska förstås, den så kallade neo-deskriptivismen, minimalismen och rationell improvisations-teorin. Enligt neo-deskriptivismen måste varje talare som är kompetent med ett värdebegrepp omfatta en viss (minimal) mängd av sanningar – sk plattityder – kring begreppet. Minimalismen kritiserar detta och menar att inga substantiella uppfattningar alls krävs för kompetens med ett värdebegrepp: det enda som räknas för kompetens är talarens egen attityd: för

att talaren ska vara kompetent med begreppet moralisk fel när hon säger ”det är moraliskt fel att ljuga” är att hon, t ex, är negativt inställd till det hon uppfattar lögnar, själv inte gärna ljuger etc. Men det finns inga särskilda uppfattningar om vad som är rätt eller fel hon måste omfatta (hon skulle t ex lika gärna tycka att det är moraliskt rätt att ljuga). Rationell improvisations-teorin är ett nytt alternativ till de två tidigare, mera traditionella teorierna, och har främst förespråkats av filosoferna Laura and François Schroeter. Deras teori fokuserar på det sätt på vilket en kompetent användare måste ansluta sig till den kommunala praktiken av en term för att räknas som kompetent.

I artikeln kritiseras rationell improvisations-teorin för att, trots sitt till synes skilda fokus på den kommunala praktiken snarare än talarens motivation eller substantiella uppfattningar, inte erbjuda något självständigt tredje alternativ till de två mer etablerade teorierna neo-deskriptivism och minimalism.

3.3 Risk: Normative but not Subjective

Denna artikel analyserar konsekvenserna av de normativa aspekterna av riskbegreppet. Dessa delas in i vad som i artikeln kallas intern respektive extern normativitet, där det senare handlar om sådant som en acceptabel nivå av risk, autonomifrågor i relation till risker, etc, medan den interna normativiteten är sådant som behandlats framförallt i artikeln ’Thick Concepts and Practice’ behandlad ovan. Därefter behandlas i artikeln frågan om denna normativitet kan reduceras till ickenormativa termer. Efter att värdeaspekterna av risk således analyserats övergår artikeln till sitt huvudsakliga uppdrag: att visa hur normativitet inte innebär att riskbegreppet är subjektivt.

Subjektivitetspåståendena om risk har ofta klätts i termer av risk som en social konstruktion. Artikelns analys skiljer på tre nivåer av socialt konstruerade begrepp, referensberoende, interaktivt beroende, samt meningsberoende. Referensberoende innebär att ett socialt system behövs för att den entitet begreppet refererar till ska existera. Pengar är här det typiska exemplet: pengar finns inte i (den pre-sociala) naturen utan skapas och upprätthålls av oss människor. Interaktivt beroende är en svagare form av beroende. Entiteter som är interaktivt beroende kan existera utan att vara begreppsliggjorda, men den sociala kontext inom vilket de beskrivs påverkar samtidigt dem. Vi lär oss tidigt vad det innebär att vara, säg, kvinna, och vårt beteende påverkas av detta begreppsliggörande. Men det fanns kvinnor innan vi hade en term för dem, i den meningen att det då fanns entiteter som vi nu skulle kalla kvinnor även om ingen då gjorde det. Meningsberoende är den allra svagaste formen av beroende, och syftar till att beskriva entiteter som varken är referensberoende eller interaktivt beroende, men där begreppen ändå är beroende av oss den meningen att vår förmåga att förstå dessa begrepp och kunna tala om entiteterna i fråga är beroende på en social kontext. Kvarkar, till exempel, är inget förkulturella människor (om något sådant funnits) kunnat tänka på eller tala om, helt enkelt för att de inte har haft begrepp som kunnat fånga dem.

I artikeln argumenteras det att det endast är den första formen av social konstruktion, referensberoende, som kan föranleda oss att förneka entitetens objektivitet eller existens. Men riskbegreppet förefaller inte vara ett sådant referensberoende begrepp utan endast beroende i någon av de två svagare

meningarna. För att detta ska etableras en subjektivitet hos begreppet krävs således mer än de iakttagelser som ligger till grund för påståenden av att risk är socialt konstruerat.

3.4 Black Swans and Black Elephants of Nuclear Safety

Denna artikel, skriven tillsammans med Per Wikman-Svahn, analyserar kärnkraftsincidenten i Fukushima i ljuset av en karakterisering av olika oväntade händelser, och det argumenteras att ett fokus på en av riskbegreppets centrala aspekter, kunskapsosäkerhet, kan hjälpa oss till en bättre krishantering. Begreppet Svart Svan, populariserad av Nassim Nicholas Taleb, har under de senaste åren använts för att beskriva en händelse med stora konsekvenser som är sådan att den ligger bortom vanliga förväntningar och endast kan ses som förutsägbar efter att den inträffat. Liksom andra oväntade händelser har Fukushima karakteriserats som en sådan Svart Svan. Vi argumenterar att händelsen snarare kan ses som en Svart Elefant, vilket (i analogi med det engelska uttrycket "Elephant in the Room") skiljer sig från en Svart Svan i det att den avser en potentiell händelse som snarare ignoreras än är omöjlig att förutse. Det finns nämligen goda kunskaper om att jordbävningar och påföljande tsunamis av den dignitet som här var fallet var möjliga, liksom att sårbarheten var stor för en incident om något liknande skedde. Skälen till att dessa tecken ignoreras är flera, och vi tar fram ett antal troliga kandidater. Men även om vi lyckas ta hand om våra Svarta Elefanter bättre, så återstår fallen då något är fullkomligt oväntat. För dessa typer av händelser föreslår vi att ett fokusskifte från försök att minska sannolikheten för en oönskad händelse till att reducera osäkerheten kring att den kan inträffa överhuvud. Två metoder för detta, hämtade från tekniskt säkerhetsarbete, föreslås: inneboende säkerhet och felsäkerhet. Inneboende säkerhet syftar i ingenjörsmässiga sammanhang på metoden att ta bort aspekter av en produktion el liknande som kan utgöra en risk snarare än att försöka undvika att risken realiserar (t ex genom att ersätta en farlig gas med en ofarlig snarare än att bygga skydd runt den farliga gasen). Felsäkerhet syftar till att utforma ett system så att ett fel inte får fatala konsekvenser (ett klassiskt exempel är 'dödsgreppet' i tåg som kräver att föraren har ett aktivt grepp om en spak, så att om detta grepp upphör så stannar tåget snarare än att rusa på med en förare som t ex somnat). Vi argumenterar att dessa metoder bör tillämpas mer holistiskt än den snäva tekniska användning som idag är fallet.

4. Projektpublikationer

1. Möller N. (2011) "Thick Concepts and Practice". *Polish Journal of Philosophy* 5(2), 77-98.
2. Möller N. och P. Wikman-Svahn (2011) "Black Swans and Black Elephants of Nuclear Safety" (2011), *Ethics, Policy & Environment* 14(3), 273-278.
3. Möller N. (2012) "All that Jazz". Manuskript.
4. Möller N. (2012) "Risk: Normative but not Subjective". Manuskript.